

PROGONI KRŠĆANA, NAPOSE U DIOKLECIJANOVO DOBA

GRGO GRBEŠIĆ*

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Đakovo, Hrvatska

UDK: 272 "02/03"
Pregledni znanstveni rad
Primljeno: lipanj 2007.

Sažetak

Progoni kršćana događali su se u tri razdoblja. Prvo razdoblje obuhvaća vrijeme do 100. godine, drugo od 100. do 250. godine, a treće razdoblje vrijeme od 250. do 311. godine. Međutim, progoni se nisu događali u kontinuitetu. U pojedinim razdobljima kršćani su mogli graditi crkve i organizirati vjerske škole. Stoga, uzroci progona bili su sljedeći: mržnja Židova prema kršćanima, Neronov primjer, uzoran život kršćana, kršćanska tajna obzirom na Euharistiju, kršćanski misionarski duh, gubitak materijalne koristi poganskih svećenika i vračara zbog obraćanja na kršćanstvo, zavist stoika i filozofa. Najkrvaviji progoni dogodili su se, međutim, u trećem razdoblju. Naime, prije Dioklecijanovih progona kršćanstvo je, zahvaćajući obrazovane krugove, izvršilo prodor u antiknu kulturu te se reakcija nije morala dugo čekati. Kada je Dioklecijan reorganizirao carstvo krenuo je u obračun s kršćanima. Od 303. do 304. godine izdana su četiri edikta, a točan broj žrtava za vrijeme posljednjih progona ne može se sa sigurnošću utvrditi. Progoni se prestali kada je car Konstantin 313. godine dao kršćanima slobodu vjeroispovijedanja.

Ključne riječi: progoni, mučeništvo, kršćani, carstvo, edikt.

* Doc. dr. sc. Grgo Grbešić, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku / Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Petra Preradovića 17, 31 400 Đakovo, Hrvatska / Croatia.

Uvod

U starom vijeku religija je nerazdvojivo bila povezana s etničkim i nacionalnim karakteristikama. Granica između religioznoga i civilnog nije postojala. Vlast poglavara države protezala se tako i na religiozno područje. Jedan od razloga neprijateljstva prema kršćanima u Rimskom Carstvu bio je i taj što su kršćani odbijali priznati cara kao glavu religije. Kršćanski apologeti branili su prava ljudske osobe i savjesti. Tako je kršćanstvo, kao prvo među religijama, pobjednički potvrdilo slobodu savjesti i pravu laicizaciju države, negirajući joj pravo da nalaže religiju svojim podanicima. Drugim riječima, ono je uvelo dualizam između religije i politike, između države i Crkve.¹ Do toga uspjeha kršćani su došli nakon teških i krvavih progona. U ovom radu govorit ćemo stoga o uzrocima i tijeku progona te o najkrvavijim, Dioklecijanovim, progonima. Osim literature, koristili smo i dva izvora:

- Euzebija Cezarejskog: *Storia Ecclesiastica*;
- Laktancija: *De mortibus persecutorum*.

1. Uzroci progona

Među brojnim mnogobožackim religijama Rimskoga Carstva židovstvo je bilo monoteistička religija. Za Židove je čašćenje rimskih bogova bila idolatrija. Rim je prema Židovima bio tolerantan. Zašto je onda započeo progone protiv kršćana koji su smatrani židovskom sektom? Odgovor na ovo pitanje težak je iz više razloga. O progonima imamo malo sačuvanih, bilo carskih bilo kršćanskih, dokumenata. Izuzetak je reskript cara Hadrijana i nepouzdana tragovi Euzebija Cezarejskog u njegovoj crkvenoj povijesti. Ne možemo govoriti s apsolutnom sigurnošću o pravnim razlozima progona. Ili je izdan poseban zakon protiv kršćana, ili su se progoni temeljili na različitim zakonima koji

¹ G. MARTINA, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo, del liberalismo, del totalitarismo*, II./L'età dell'assolutismo, izd. Morcelliana, 1990., str. 103.-105. Kada je Carstvo prijetilo Crkvi, tada su kršćanski apologeti branili slobodu savjesti. Za vrijeme arijanske kontroverzije kada su kršćani postali većina, carevi su ponovno nametali svoju volju u religioznim pitanjima. Ova dvostrukost bit će spočitavana kršćanskim misliocima. Car Justinian je god. 529. naredio svim svojim podložnicima da se krste, pod prijetnjom da će izgubiti svoja materijalna dobra i građanska prava. U Maloj Aziji tako je kršteno oko 70 000 osoba. Burckhardt, govoreći o odnosu religije i države, smatra da je kršćanstvo možda među svim religijama, poslije budizma, najmanje pogodno za uspostavu tješnje veze s državom. Kršćanska univerzalnost protivni se tomu. Kršćani su u II. i III. stoljeću pripadali istoj državi. Upravo ta državnost zavela je Crkvu da se organizira po njezinu uzoru. Usp. J. BURCKHARDT, *Razmišljanje o svjetskoj povijesti*, Prosvjeta, Zagreb, 1999., str. 134.-135.

su štitili kult poganskih nacionalnih bogova, ili se koristilo državno-policijsko pravo nadzora nad *religio illicita* (nedopuštenom religijom)?

Od carskih odredaba sačuvan je *Institutum Neronianum* cara Nerona, o kojem nam govori Tertulijan i reskript cara Trajana upravitelju Pliniju Mlađem. Trajan piše:

»Do sada sam postupao protiv onih koji su označeni kao kršćani. Pitao sam ih jesu li kršćani. Ako su to potvrdili pitao sam dva, tri puta prijeteći im smrtnom kaznom.

Osudio sam ih ako su ostali neprijateljski raspoloženi. Bez obzira kakvi su bili njihovi prekršaji, nisam sumnjao da se mora u svakom slučaju kazniti njihova tvrdoglavost i neprijateljstvo.«²

O progonima govore tri vrste kršćanskih izvora:

1. Zapisi očevidaca o mučenicima i sudski spisi. Takvi su akti o mučeništvu Polikarpa, Ptolomeja i Lucija, Apolonija te Perpetue i Felicite. Iako su često prerađeni, sadržaj je ipak vjerodostojan.
2. *Passiones* ili *martyria* prikazi su vjerodostojnih suvremenika, očevidaca. Većinom su iz druge ruke.
3. Legende i priče kasnijih vremena, koje nemaju gotovo nikakvu povijesnu vrijednost.³

Poganski su izvori o kršćanskim progonima dosta oskudni. Tako prve vijesti donosi Tacit u svojim analima, Svetonije u *vita Neronis*, Celzo u svome protukršćanskom pamfletu (oko 170. god.). Motivi progona i postupak kod progona bili su različiti i nisu se događali u kontinuitetu. U pojedinim razdobljima kršćani su mogli čak graditi crkve. Justin je polovicom drugog stoljeća vodio javnu školu u Rimu, tako da se mogla razvijati kršćanska literatura.

V. Monachino vidi uzroke kršćanskih progona u sljedećem:

1. Mržnji Židova prema kršćanima;
2. Neronovu primjeru;
3. Uzornom životu kršćana;
4. Kršćanskoj tajni obzirom na Euharistiju;
5. Kršćanskom misionarskom duhu;

² Prema J. LORTZ, *Storia della Chiesa considerata in prospettiva di storia delle idee*, sv. I/ Antichità e medioevo, Paoline, Milano, 1987., str. 100.

³ Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, KS i Glas Koncila, Zagreb, 1970., str. 42.-43.

6. Gubitku materijalne koristi poganskih svećenika, vračara zbog obraćanja na kršćanstvo;
7. Zavisti stoika i filozofa.⁴

1.1. Mržnja Židova protiv kršćana

Židovi su kršćane židovskog podrijetla smatrali uzurpatorima svoga religioznog naslijeđa. Djela apostolska i Tertulijan govore nam o židovskoj zeloznosti u progonu kršćana. Za Tertulijana oni su bili sijači kleveta. »Savao pak, sveudilj zadahnut prijetnjom o pokoljem prema učenicima Gospodnjim, pođe k velikom svećeniku, zaiska od njega pisma za sinagoge u Damasku, da sve koje nađe od ovoga Puta, muževe i žene, okovane dovede u Jeruzalem« (Dj 9,1-2.9. Usp. Dj 6,8-8,3 itd.). Justin u svojoj Apologiji govori da su Židovi kršćane krvavo progonili za vrijeme drugog židovskog rata protiv Rimljana (132.-135. godine) zato što su ih smatrali kolaboracionistima.⁵

1.2. Neronov primjer

Za vrijeme Neronovih progona po prvi puta je upotrijebljena sila protiv kršćana. To nije učinjeno iz religioznih motiva. Kršćani su služili kao žrtveni jarcu zbog požara u Rimu. Puk je lako prihvatio lažne optužbe. Lažne optužbe i mržnja širokih masa trajat će za vrijeme svih progona. One će zbog neznanja i potrebe za žrtvenim jarcem na kršćane svaljivati odgovornost za sve nedaće. Kod rimskoga puka bila je prisutna potreba za javnim i često okrutnim zabavama u kazalištima i koloseumu. Zato su im dobro došli kršćani.

1.3. Uzoran život kršćana

Kršćani se nisu razlikovali od ostalih ljudi na područjima gdje su stanovali, ni jezikom, ni načinom života. Svugdje su prihvaćali domaće običaje u odijevanju i hrani. Ženili su se kao i ostali, ali nisu odbacivali još nerođenu djecu. Pokoravali su se izglasanim zakonima. Ljubili su sve, ali su ih svi progoinili, prezirali, vrijeđali i osuđivali. Iako su bili izloženi mukama, svakim ih je danom bivalo sve više i više. Mrzitelji nisu mogli iznijeti razloge zbog kojeg su

⁴ Usp. V. MONACHINO, *De persecutionibus in imperio Romano saec. I-IV et de polemica pagano-christiana saec. II-III*, Altera, Romae, 1962., str. 45.-47.

⁵ Usp. N. BROX, *Storia della Chiesa*, sv. I/epoca antica, Querniana, Brescia, 1988.

im neprijatelji. »Što je duša u tijelu, to su kršćani u svijetu.«⁶ Tako je o uzornom kršćanskom životu zapisao Pisac prvog stoljeća.

1.4. Kršćanska tajna obzirom na Euharistiju

U počecima kršćanske ekspanzije Carstvo nije bilo zainteresirano za kršćane, a i kršćani, iako su se molili za svoje vladare, nisu pokazivali interes za Carstvo. Kako je broj kršćana rastao tako je i odnos postajao sve teži. Kršćanska vjera bila je »strana«, različita od poganske religije. Upravo zbog toga će biti optuženi za ateizam. Kršćani nisu imali hramove, oltare, slike i nisu častili carske bogove. Ateizam i religiozna različitost provocirali su pogane, a kršćane izolirali.

Kršćanski monoteizam stajao je u opreci s poganskim politeizmom na kome je počivao sav političko - religiozni svijet. Zato je kršćanski Bog bio politički opasan. On je potkapao stoljetnu tradiciju. Kršćani nisu sudjelovali u različitim narodnim slavljinama, u kazalištima i borilištima koja se nisu slagala s njihovom vjerom. Na taj način su se distancirali od središta društvenih okupljanja. Privatna kršćanska okupljanja izazivala su sumnje, optužbe, klevete. To ih je još više guralo prema izolaciji. Kršćani su imali vlastite blagdane i vlastitu crkvenu organizaciju.

1.5. Kršćanski misionarski duh

U svom misijskom žaru kršćani su dokazivali istinitost i superiornost svoje vjere u odnosu na poganstvo. Pogani su takav stav doživljavali kao aroganciju. Misionarski uspjesi još su više izazivali zavist i otpor. Obraćanje na kršćanstvo unosilo je nemir ne samo u društvo, nego i u obitelji. Pojedine obitelji su se raspale. Kršćanstvo nije bilo vezano za pojedini narod kao što je to bio slučaj sa židovstvom, nego je htjelo osvojiti svijet. Sam Isus Krist zapovjedio je svojim učenicima: »Pođite po svem svijetu i krstite sve narode u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.« Ovaj univerzalizam shvaćen je kao »konkurencija« univerzalnom Rimskom Carstvu. Kršćanstvo je odvajalo narod od njihovih bogova koji su nedjeljivo bili vezani uz Carstvo.

⁶ Iz poslanice Diognetu, u: Božanski časoslov, sv. II., KS, str. 614.

1.6. Gubitak materijalne koristi poganskih svećenika i vračara zbog obraćanja na kršćanstvo

U antikršćanskoj propagandi sudjelovalo je i pogansko svećenstvo. Ono se osjećalo ugroženo u svojim povlasticama. Haruspexi (vračari koji su iz utroba životinja čitali sudbinu) i različiti proroci pripisivali su kršćanima kojekakva zlodjela zbog gubljenja utjecaja i mušterija. U jednom takvom proroštvu haruspexa Dioklecijanu nije moglo biti izrečeno proroštvo jer su im smetnje pravili »profani ljudi«, tj. kršćani na dvoru.⁷ Djela apostolska izvješćuju nas o poticanju pobune nekog srebrara Artemidinih hramova, imenom Demetrije, protiv Pavlova propovijedanja.

»Nekako u ono doba nastala nemalena pobuna protiv ovog Puta. Neki srebrar, imenom Demetrije, izrađivao je srebrne hramiće Artemidine i namicao obrtnicima nemalu dobit. Skupi on njih i sve koji su se bavili takvim poslom te im reče. 'Ljudi, vi znate u ovom je umijeću naše blagostanje'.« (Dj 19,23-25)

1.7. Zavist stoika i filozofa

Kršćani su optuživani da su beskorisni i opasni članovi društva. Od drugoga stoljeća morali su se braniti i na višoj, književnoj, razini. Kritičari kršćanstva, Celsio (kraj drugog stoljeća), Porfirio (234.-304.) i car Julijan (331.-363.), smatrali su kršćanstvo praznovjerjem opasnim za društvo. Njihovi spisi samo su djelomično sačuvani jer su u četvrtom stoljeću uništeni. Poganska kritika kršćanstva sastojala se u sljedećem:

- Istina je nešto što pripada starini, a ne izum novoga doba. Ona ne pada s neba kao objava nego je otkrivaju najsposobniji i najbolji. Nju nisu mogle otkriti neobrazovane osobe poput Isusa i apostola. Kršćanstvo osvaja upravo te slojeve društva.
- Kršćanstvo nije donijelo ništa novo, nego je svoj sadržaj preuzelo iz židovstva.
- Kršćanstvo zahtijeva vjeru koja se protivi razumskom obrazloženju.
- Kritika pojedinih kršćanskih postavki koje su apsurdne: utjelovljenje, Kristovo poniženje, križ za onoga koji se proklamira kao Sin Božji.

⁷ Usp. LAKTANCIJE, *Kako umriješe progonitelji Crkve*, Biskupski Ordinarijat Đakovo, Đakovo, 1913., IX.

Bog koji pokazuje svoje emocije (ljubav, kajanje, mržnju) nesavršeni je bog. Uskrsnuće je kršćanska izmišljotina. Čovjek nije središte svijeta nego je podređen kozmičkom redu.⁸

Protukršćanska polemika i propaganda započinje otprilike 270. godine i urodit će najkrvavijim progonima početkom 4. stoljeća. Neoplatonik Porfirije napisao je od 268. godine 15 knjiga protiv kršćana. Htio je spriječiti prodor kršćanske misli u obrazovane krugove. Oštro napada evanđeliste, Petra i Pavla, krštenje, Euharistiju, kršćanski monoteizam. U njegovim se spisima zapravo vidi borba između antikne kulture i kršćanstva i stvara jaz između neoplatonizma i kršćanstva. Na njegove spise odgovorili su kršćani protuspisima. Polemička literatura toga razdoblja nije sačuvana. Sosijan Hierokl, prefekt Egipta, u svojim spisima protiv kršćanstva koristi se Porfirijevim djelima. Laktancije⁹ upravo njega smatra autorom pripreme Dioklecijanovih progona.¹⁰

2. Tijek progona

Progoni se nisu događali jednakim intenzitetom na Istoku i na Zapadu. Na Istoku su progoni bili puno blaži. Prije 250. godine bili su teritorijalno ograničeni. Euzebij Cezarejski navodi u svojoj povijesti da je bilo 10 progona, aludirajući na 10 egipatskih zala. Ovaj broj ne odgovara povijesnoj istini. Progone možemo podijeliti u 3 razdoblja:

1. Prvo razdoblje: do 100. godine.
2. Drugo razdoblje: od 100. do 250. godine.
3. Treće razdoblje: od 250. do 311. godine.¹¹

2.1. Prvo razdoblje: do 100. godine.

Kršćanstvo se smatra židovskom sektom. Prvi veliki progon dogodio se za vrijeme Nerona (54.-68.) kada je krivnja za požar u Rimu svaljena na kr-

⁸ Usp. N. BROX, *Storia della Chiesa, l'epoca antica*, izd. Querniana, Brescia, 1988.

⁹ Lucije Cecilije Laktancije Firmijan rodio se u poganskoj obitelji. Ne zna se mjesto i godina njegova rođenja, kao ni dob kada je prigrlio kršćanstvo. Bio je obrazovan. Na Dioklecijanov poziv, god. 301. predavao je govorništvo u Nikomediji. Od 312. godine postaje učiteljem i odgojiteljem Krispa, sina cara Konstantina. Umro je u dubokoj starosti, između 325. i 330. godine.

¹⁰ Usp. K. BAUS, *Od praopćine do ranokršćanske velecркve*, u: H. JEDIN (prir.), *Velika povijest Crkve*, sv. I., KS, Zagreb, 1972., str. 396.-433.

¹¹ Usp. A. FRANZEN, *Nav. dj.*, str. 44.-50.

šćane. Ovaj progon bio je ograničen samo na Rim. Mučeništvo su podnijeli Petar i Pavao. Od ovoga progona na kršćane pada ljaga da mrže čitav ljudski rod (*odium humani generis*). U prvom razdoblju dogodili su se i Domicijanovi (81.-96.) progoni, za kojih je, prema najstarijoj predaji, apostol Ivan progнан na Patmos.

2.2. Drugo razdoblje: od 100. do 250. godine

U progonima za vrijeme Trajana (98.-117.) mučeništvo je podnio Ignacije Antiohijski. Njegova pisma, upućena različitim Crkvama, izvor su za razumijevanje Crkve oko 110. godine. Progoni za vrijeme Antonina Pija (138.-161.), Marka Aurelija (161.-180.) i Komoda (180.-192.) odnijeli su mnoge živote. Marko Aurelije, poznati filozof, nije bio, kao što se krivo misli, zaštitnik kršćana. Smatrao se superiornijim od kršćana. Za vrijeme njegove vladavine mučeništvo je podnio apologet Justin. U Lyonu su se 177. god. dogodili krvavi progoni u kojem su sudjelovale i mase. Za vrijeme vladavine Komoda (180.-192.) kršćani su imali moćnu zaštitnicu u osobi careve supruge. Iako je to bilo razdoblje mira, kršćani su ipak bili progнанjani i na Siciliji i u Rimu.

Septimije Sever (193.-211.) djelovao je puno sistematičnije: zabranio je obraćenje na kršćanstvo. Progoni su se događali u sjevernoj Africi. U Kartagi su mučeništvo podnijele Perpetua i Felicita (oko 202.). U trećem stoljeću kršćani su pod Karakalom (211.-217.), Elagabalom (218.-222.) i Aleksandrom Severom (222.-235.) uglavnom uživali mir. Maksim Trački (235.-238.) izdao je edikt koji je bio osobito usmjeren protiv klera. Filip Arapin (238.-244.) postao je jako blizak kršćanskoj doktrini.

2.3. Treće razdoblje: od 250. do 311. godine

2.3.1. Decijevi progoni

Pokušaj eliminiranja kršćana započeo je tek u III. st. Tomu su pridonijeli gospodarska i financijska kriza, epidemije, vojni neuspjesi. U takvoj situaciji tražila se i pomoć bogova. Decio je htio obnoviti moć i slavu Carstva, ali i tradicionalni vjerski kult. Bio je prvi vladar ilirskog podrijetla. Tekst edikta, izdanog vjerojatno u prosincu 249. godine, nije sačuvan. U Carstvu je uvedena obveza javnog žrtvovanja za sve stanovnike. Decio je htio obnoviti političko-religiozno jedinstvo. Zapovijed žrtvovanja nije išla za tim, kako kaže Ciprijan, da stvara

mučenike nego da bude što više apostata. U tome se i uspjelo. Broj palih bio je puno veći od broja onih koji su hrabro ispovijedali svoju vjeru.¹²

U Africi je među lapsima bilo klerika i puno biskupa. Neki su žrtvovali (*sacrificati*), neki potplatili novcem da to ne moraju učiniti (*libellatici*), neki su se skrili, a neki su svoje ime prokrijumčarili u popise prinositelaca žrtava (*acta facientes*). Ciprijan je u tajnosti upravljao zajednicom, slao pisma, pozivao pale na pokoru. U Rimu je biskup Fabijan podnio mučeništvo. Puno je bilo »palih«, zbog čega su kasnije nastali problemi u zajednici. U Egiptu imamo sačuvano svjedočanstvo o četrnaestorici vjernika koji su podnijeli mučeništvo. Biskup Dionizije Aleksandrijski ostao je, nakon kratkog uhićenja, skriven. Origen je bio podvrgnut dugoj torturi. Sudac je izbjegavao da ne dođe do smrti. Nakon što je bio oslobođen, ubrzo je umro.¹³ Pred kraj 250. godine zatočeni kršćani u Kartagi, Aleksandriji i Cezareji bivaju pušteni, a oni koju su pobjegli, vraćali su se. »Pali« kršćani tražili su pomirenje s Crkvom. Car je u borbi god. 251. poginuo i progoni su prestali.

Poslije ovih progona u kojima nije bilo puno žrtava, ali je bilo puno »palih«, javilo se pitanje što s ovim potonjima. Upravo je to unijelo razdor u kršćanske zajednice. Apostazija je, uz ubojstvo i preljub, smatrana neoprostivim grijehom, koji je definitivno isključivao vjernika iz zajednice. U prvoj polovici trećega stoljeća nastaje mišljenje da biskupi, nakon prikladne pokore, mogu pomiriti lapse s Crkvom. Tomu su se usprotivili Tertulijan, Origen i Hipolit Rimski.

Ciprijan je rješenje za »pale« vidio u sazivanju sinode. Protiv biskupa je ustala jedna grupa prezbitera laksističkog usmjerenja koji su tražili povratak palih u Crkvu bez ikakve pokore. Ciprijan je tražio pokoru proporcionalnu težini pada. Njegov položaj bio je otežan pred ispovijedaocima zato što se bio sklonio za vrijeme progona. Protivnici su ga htjeli diskreditirati pred Rimom. No, Ciprijan je u Rimu našao podršku. U svome djelu *De lapsis* on iznosi sljedeća stajališta:

¹²O progonima imamo sačuvana Ciprijanova svjedočanstva, kao i pisma Dionizija Aleksandrijskog u Euzebijevoj crkvenoj povijesti i četrdesetak papirusa o kršćanima koji su žrtvovali poganskim bogovima. Usp. J.-M. MAYEUR, Ch. i L. PIETRI, A. VAUCHES, M. VENARD (prir.), *Die Geschichte des Christentums. Religion-Politik-Kultur*, sv. II/Das Entstehen der einen Christenheit (250-430), Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1996., str. 157.

¹³Usp. EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Storia Ecclesiastica*, Rusconi, Milano, 1979., VI, 39,5.

1. Pali svećenici gube svoju službu;
2. Svi oni koji su žrtvovali idolima podvrgnuti su pokori kroz cijeli život;
3. Samo umirući se odmah pomiruju s Crkvom;
4. Oni koji su dobili potvrdu o žrtvovanju preko novca dobili su malu pokoru.

U Rimu je biskup Kornelije zauzeo umjereni stav kao i Ciprijan. Prez-biter Novacijan usprotivio se povratku palih u Crkvu. Njegova nakana bila je ustanoviti Crkvu čistih. Dao se posvetiti za protupapu i odveo Crkvu u shizmu. Crkva je izbjegla opasnosti duhovnog elitizma, ali i kompromisa sa svijetom koji bi oslabio Radosnu vijest.

2.3.2. Valerijanovi progoni

U prve četiri godine Valerijan (253.-260.) je bio blag i dobronamjeren prema kršćanima. Nitko od njegovih prethodnika nije pokazivao takvu pažnju prema kršćanima kao on. »Cijela njegova kuća bila je puna pobožnih ljudi i sačinjavala je Crkvu Božju.«¹⁴ Do promjene je došlo, po mišljenju Dionizija, zbog utjecaja Makrina visokog financijskog dužnosnika. Uzroke treba više tražiti u pogoršanju stanja u Carstvu. U to vrijeme događaju se barbarske provale, epidemije i kuga u mnogim provincijama. Trebalo je kazniti kršćane koji su izazvali srdžbu bogova. Senat, zabrinut utjecajem kršćana na carskom dvoru, utjecao je na Valerijana glede odluke o progону kršćana.

Prvi progoni započeli su u kolovozu 257. godine. Odredbe su bile usmjerene prema kleru, đakonima, prezbiterima i biskupima, koji su slani u progonstvo ako nisu žrtvovali bogovima. Kršćanske zajednice brzo su se rasule bez svojih poglavara. U Egiptu je Dionizije Aleksandrijski odbio s trojicom đakona žrtvovati bogovima i zato je poslan u progonstvo. Ciprijan je doživio istu sudbinu. God. 258. progoni doživljavaju svoj vrhunac. Svi prognani, koji nisu htjeli žrtvovati, trebali su biti osuđeni na smrt. Nove odredbe odnosile su se i na visoko pozicionirane laike, kojima su se oduzimala materijalna dobra. Za razliku od Decijeve progona, u ovim progonima nije bilo »palih«. Kaotična situacija otežavala je izvršenje carskih odredbi.

Tijekom ovih progona mučeništvo su podnijeli papa Siksto i četiri đakona među kojima je bio i Lovro; u Africi je istu sudbinu doživio i Ciprijan. Afričke

¹⁴Usp. *Ondje*, VII, 10,3.

provincije su osobito bile na udaru progona. U zapadnom dijelu Carstva progoni su bili manjeg intenziteta, a na Istoku čini se da uopće nije bilo žrtava. Valerijanovim zarobljavanjem (u borbi protiv Perzijanaca) progoni prestaju, a Galien donosi edikt o toleranciji. Galien (253.-268.) nije gajio simpatije prema kršćanima. Bio je neoplatonist i Plotinov prijatelj. Bila mu je potrebna podrška da se učvrsti na vlasti i stoga se nije htio zamjeriti kršćanima koji su predstavljali manjinu, ali važnu u društvu.

Koja je vrijednost edikta o toleranciji? On je osigurao kroz dulje razdoblje mirno koegzistiranje kršćanskih zajednica i civilnih vlasti. Edikt ne spominje ništa o legalnom priznanju kršćanstva.¹⁵ Euzebije idilično oslikava razvoj Crkve u naredna 4 desetljeća. Po njemu, carevi pokazuju simpatiju prema kršćanstvu, što ne odgovara povijesnoj istini. Carevi, doduše, nisu progonili kršćane, ali su i dalje bez sumnje bili pogani. Aurelijan je uveo kult *Sol invictus* i nametnuo ga iznad svih bogova u Rimu. Kada je shvatio da je nemoguće koegzistiranje s kršćanstvom, odlučio je donijeti protukršćanske zakone, ali ga je smrt u tome spriječila.

3. Dioklecijanovi progoni

3.1. Političke prilike u Carstvu

Dioklecijan, Gaj Aurelije Valerije (lat. Gaius Aurelius Valerius Diokletianus, oko 240.-316.), proglašen ja carem god. 284. Svoga prijatelja Maksimijana imenovao je cesarom, a od 286. god. augustom i suvladarom zapadnog dijela Carstva. God. 293. uzeo je Galerija sebi za suvladara i cezara. Maksimijan je za svojeg suvladara i cezara proglasio Konstancija I. Tako je u Carstvu provedena tetrahija ili četverovlade. S dva cara i dva cezara upravljanje Carstvom je bilo uspješnije. Tetrahija nije štetila jedinstvu Carstva. Dioklecijanov autoritet isticao se nad ostalim vladarima. Dioklecijan je upravljao azijskim dijelom države i Egiptom, novo sjedište bila mu je Nikomedija; Galerije Balkanskim poluotokom i Podunavljem, a sjedište je podigao u Sirmiumu i Thesalonici. Maksimijan je upravljao Italijom, Recijom, Hispanijom i Afrikom, a upravljao je iz Milana i Akvileje. Konstancije I. vladao je nad Galijom i Britanijom, sa sjedištima u Trieru i Yorku.¹⁶

¹⁵Usp. J.-M. MAYEUR, Ch. i L. PIETRI, A. VAUCHES, M. VENARD (prij.), *Nav. dj.*, str. 172.-174.

¹⁶Usp. A. DEMANDT, *Geschichte der Spätantike. Das Römische Reich von Diokletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, C. H. Beck, München, 1998., str. 30.-32.

Zakone koji su vrijedili za cijelo Carstvo izdavala su zajednički sva četiri vladara. Ovlasti su im bile jednake. One su obuhvaćale visoko vojno zapovjedništvo, financije, pravo imenovanja carskih činovnika itd. Rim nije više bio glavni grad Carstva koje je bilo podijeljeno na 12 dijeceza i 101 provinciju.¹⁷ Laktancije naziva Dioklecijana »bedastim i iznemoglim starcem« kojim manipulira Galerije. Manipulacija je bila očita u dva podmetnuta požara, za koje su bili optuženi kršćani. Galerije (Dioklecijanov zet) je vršio pritisak na Dioklecijana da se odrekne Carstva. Maksimijan Herkulej (Italija) imao je sina Maksencija koji je bio Galerijev zet. Konstancije (Galija i Britanija) je imao sina Konstantina. Maksimijan (Galerije) je imenovan carem, a Sever i Maksimijan Daja¹⁸ cezarima. Daju Laktancije naziva polubarbarskim mladićem, koji je bio obični vojnik, stražar, tribun i, na koncu, cezar. Prije je bio pastir ovaca, a sada ljudi.¹⁹

Laktancije piše kako su zapovjednici i vojnici koji su bili nazočni kod izbora uprli pogled u Konstantina. Bili su nemalo iznenađeni kada izbor nije pao na njega. Konstantin »je bio visok i lijep po prirodi, pravi vojnik, neporočan i osobito prijazan, vojska ga je ljubila, a narod volio«.²⁰ Oslobodivši se dvaju staraca (Dioklecijana i Maksimijana Herkuleja), Maksimijan se proglasio jedinim vladarem. Galerije je poslije Konstancijeve smrti proglasio cezarom njegova sina Konstantina, a Severa Augustom. Njegov zet Maksencije u Rimu se proglasio carem. Galerije je poslao Severa s vojskom na Maksencija. Ostavljen od svoje vojske, Sever se povukao i na koncu predao. Sam je sebi prezeo žile. Galerije je poslije toga došao pred Rim s vojskom i doživio isto što i Sever. Nakon što ga je vojska napustila, morao se, ponižen, vratiti. Maksimijan je spletkario protiv svoga sina Maksencija, a i protiv zeta Konstantina. Na posljertku, u neuspjelom pokušaju da ubije zeta, mogao je samo izabrati kojom smrću želi umrijeti.

Galerije je sebe i Licinija proglasio augustima, a Maksencija i Konstantina sinovima (tj. cezarima) augusta. Maksimijan (Daja) nije bio zadovoljan naslovom cezar. Nakon što ga je vojska javno proglasila augustom, Galerije je svu četvoricu proglasio carevima. Galerije je htio Konstantina, tajno, više puta smaknuti. Bio je samovoljan. Ako mu se prohtjelo, davao je građane razapinjati na križ u neznatnim parnicama. Bio je tako okrutan da se grohotom smijao kada su zvijeri otkidali ljudske udove. Opuštene odvjetnike i pravnike slao je u pro-

¹⁷Usp. A. DEMANDT, *Nav. dj.*, str. 30.-32.

¹⁸Na hrvatskom jeziku nalazi se osim Daja i prijevod Daza.

¹⁹Usp. LAKTANCIJE, *Nav. dj.*, XIX.

²⁰*Ondje*, XVIII.

gonstvo ili ih je smaknuo, književnost je ubrojio u zle znanosti, a govorništvo zabranio.

Nakon podjele Carstva na četiri dijela rastao je broj vojnika i površina neobrađene zemlje. Dioklecijan je puno gradio. Od svoje prijestolnice Nikomedije htio je načiniti novi Rim. Laktancije ga naziva neodlučnim strašivcem. Nakon prorokovanja vrhovnog gataoca, Tagisa, započeli su progoni kršćana. Dioklecijan je tražio znakove iz utroba životinja. Budući da ih nije dobio, Tagis je okrivio nazočnost bezbožnih ljudi (kršćana). Dioklecijan je naredio obvezu žrtvovanja, od vojnika do dvorjana.

3.2. Kršćanska ekspanzija

U prvoj polovici 3. st. broj kršćana je prilično porastao. Čuvena Aleksandrijska škola bila je najjače duhovno i misionarsko središte na Istoku. Sredinom 3. st. započinje i egipatsko monaštvo, na čelu s prvim, najslavnijim, predstavnikom - Sv. Antonijem. Misionarski uspjeh je osobito bio jak u gradovima gdje je bilo više Grka. Polagano, kršćanstvo se širilo i na seosko stanovništvo. Osim Aleksandrije, u 3. st. i Antiohija postaje središtem teoloških znanosti. Iz Antiohije se kršćanstvo širilo prema istoku, sve do Perzije. Za vrijeme Dioklecijanovih progona god. 303. tamnice u Siriji su se »napunile biskupima, prezbiterima, đakonima, lektorima i egzorcistima tako da nije bilo više mjesta za one koji su bili osuđeni za zajedničke zločine«. ²¹

Grad Edesa se na početku 4. stoljeća već mogao smatrati kršćanskim. Iz njega su krenuli prvi misionari prema Armeniji. Kasnije je Kapadocija odigrala važnu ulogu u pokrštaivanju Armenije, u kojoj je kršćanstvo postalo državnom religijom. Misionarski rad je obavio Grgur »prosvjetitelj«. Kršćanstvo je prošireno i u Mezopotamiji. U 3. st. nastaje biskupija Nisibis i Seleukija-Ktesifon, buduća crkvena pokrajina. Istočnosirijski i perzijski misionari prodrli su na jugozapad Indije. Njih zovu i Tominim kršćanima. U Maloj Aziji, u Kapadociji, na kraju progona kršćani su u većini. U zapadnim provincijama Male Azije kršćanstvo je u 3. st. u gradovima potisnulo pogansku manjinu. U Nikomediji, odakle su počeli progoni, kršćani zauzimaju visoke državne položaje. U Maloj Aziji i Armeniji kršćanstvo je rašireno i na selu. Samo za vrijeme Decija u Maloj Aziji su bili kratki progoni, inače se kršćanstvo u čitavom 3. stoljeću neograničeno širilo.

²¹ EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Nav. dj.*, VIII, 6.

Čini se da gradnja crkava nije stvarala poteškoće. Dioklecijan je dao spaliti jedan grad u Frigiji jer je bio posve kršćanski.²² Ovaj grad nije bio usamljen. Euzebije govori da »cijeli gradovi« isповijedaju kršćansku vjeru.²³ Velik broj maloazijskih biskupa prisutnih na Saboru u Niceji govori nam da je Crkva bila veoma dobro organizirana. Kršćanstvo je bilo prodrlo i u grčka naselja na sjevernoj obali Crnoga mora i na poluotok Krim. Mučenici u Sisku, Sirmiumu (Sr. Mitrovici), Ptuju, Cibalama, za vrijeme Diklecijana, potvrđuju da je Crkva bila dobro organizirana i u našim stranama.

Rim se polovicom 3. st. podijelio na 6 dušobrižničkih okruga zbog velikog porasta broja kršćana. Euzebije navodi da je Rim tada imao 150 klerika, od toga 46 prezbitera, 7 đakona, 7 podđakona, 42 akolita, 52 egzorcista, lektora i sakristana. Crkvena zajednica se brinula za još 1500 udovica i siromašnih osoba.²⁴ Na temelju ovoga broja može se pretpostaviti da je kršćana bilo nekoliko desetaka tisuća. Okruzi su dobivali *domus ecclesiae*, koju su sačivanjali prostori za bogoslužje, dušobrižničke svrhe i stan za kler.²⁵ Rimski biskup uživao je velik ugled, a i sami carevi su već bili prisiljeni uvažavati kršćane jer nisu htjeli od njih stvarati nutarnje protivnike (npr. car Maksencije) U sukobu između pape Kornelija i Novacijana na Sinodi je bilo prisutno 60 italskih biskupa. Na žalost, popis biskupa koji nisu prisustvovali Sinodi, a koji je papa Kornelije poslao antiohijskom biskupu Fabiju, izgubljen je.

Katakombe u Sirakuzi na Siciliji potječu iz 3. stoljeća. U gradovima sjeverne Afrike kršćani su predstavljali većinu. Na različitim sinodama (3. st.) spominje se od 70 do čak 90 biskupa.²⁶ Ugled kršćanima osobito je digao Ciprijan. Ugledni predstavnici poganske književnosti, Arnobije i Laktancije, postaju kršćanima. U Španjolskoj su postojala biskupska sjedišta, ali su podaci veoma šturi. Na Pirinejskom poluotoku imamo podatke o kristijaniziranom jugoistoku. U Galiji se kršćanstvo raširilo na jugoistoku, uzduž Rone. Osobito se ističu kršćanski centri Lyon i Arles. U unutrašnjosti kontinenta ističe se crkveno sjedište Trier. U Augsburgu se nalaze kršćani i prije Konstantina. U Britaniji je pravi misionarski rad započeo tek u 4. st. No već u 3 st. su se razvile kršćanske općine.

²² EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Nav. dj.*, VIII, 11,1.

²³ Usp. *Ondje*, IX, 6.

²⁴ *Ondje*, VI, 43,11

²⁵ Usp. K. BAUS, *Nav. dj.*, str. 396.-433.

²⁶ Usp. *Ondje*, str. 412.

Od ukupnog broja stanovništva od oko 50 milijuna, kršćana je moglo biti oko 7 milijuna. To bi u postocima bilo skoro 15%. U pojedinim krajevima Male Azije, Edese, Armenije, gotovo polovica stanovništva bili su kršćani. U drugim dijelovima Carstva - Španjolskoj, Galiji, Grčkoj, Ilirskim pokrajinama - postojala su jaka misionarska uporišta iz kojih se kršćanstvo moglo dalje širiti. Car Konstantin je shvatio da progona ne mogu više zaustaviti kršćansko napredovanje, stoga je zauzeo drugačiji stav.²⁷

3.3. Progona

Prema Euzebiju, razdoblje prije Dioklecijanovih progona od 40 godina, tj. od Galijena (260.-268.), bilo je vrijeme najšire tolerancije prema kršćanstvu. Kršćani su u to vrijeme imali slobodu vjeroispovijedanja, kulta i naviještanja.²⁸ Iako su imali slobodu, njihov položaj nije bio pravno uređen. Tako se znalo dogoditi da su pojedini kršćani bili smaknuti po volji nekog činovnika samo zato što nisu imali pravnu zaštitu. Razdoblje snošljivosti još nije značilo i preokret na carskom dvoru i kod obrazovnih krugova. Zeiller smatra da je Dioklecijan zbog oportunitizma tolerirao kršćanstvo. Nakon što se pozabavio važnijim pitanjima, obranom Carstva i njegovom reorganizacijom, došlo je na red pitanje kršćanstva koje je bilo u proturječnosti s Carstvom. Kršćanstvo je iz godine u godinu sve više jačalo. K tomu trebamo dodati sve izrazitiji vojnički neposluh. Dok Laktancije smatra Galerija začetnikom progona kršćana, Zeiller govori o Galerijevu utjecaju, ali pravim progoniteljem smatra Dioklecijana.²⁹

Laktancije izvješćuje da se iz palače cara Dioklecijana u Nikomediji pružao pogled na reprezentativnu kršćansku crkvu. Sam car nije bio neinformiran. Znao je da su brojni dvorski službenici kršćani, kao i za sklonost svoje žene Priske i kćeri Valerije prema kršćanima. Car je bio snošljiv. Što je utjecalo na promjenu odluke? Možemo navesti više uzroka:

1. Uvjerenje da kršćani sprečavaju rekonstrukciju Carstva;
2. Uspješno prevladavanje gospodarskih poteškoća i osiguranje granica dalo mu je prostora za rješenje vjerskog problema;

²⁷Usp. *Ondje*, str. 415.

²⁸Usp. EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Nav. dj.*, VIII, 1, 1-6

²⁹Usp. G. ZEILLER, *L'ultima persecuzione*, u: A. FLICHE, V. MARTIN (prir.), *Storia della Chiesa*, sv. II./ Dalla fine del II secolo alla pace Costantiniana, S.A.I.E., Torino, 1959., str. 567.-594.

3. Savjetnici i suradnici, među kojima je potrebno istaknuti cezara Galerija, išli su za uspostavljanje starorimske religije;
4. Odbijanje pojedinih vojnika da uzmu novac na kojem su carevi bili prikazani kao bogovi ili zastave sa slikama bogolikih careva.³⁰

3.3.1. *Edikti*

Progoni su, nakon dugih konzultacija, započeli u Nikomediji. Carski savjetnici bili su jednodušni u odluci i progoni su započeli.

Prvi edikt (23. veljače 303.) naređivao je rušenje svih crkava, spaljivanje svetih knjiga, oduzimanje službi, časti i privilegija u cijelom Carstvu. Kršćani robovi nisu mogli stjecati slobodu, a kršćani nisu mogli biti svjedoci na sudu. U Nikomediji su vojnici u rano jutro provalili u crkvu. Kristov kip i svete knjige bacili su u vatru. Došlo je do grabeža i razbacivanja. Dioklecijan i Galerije gledali su s prozora palače na crkvu koje je bila na brežuljku. U nekoliko sati čete pretorijanaca srušile su sa zemljom taj veličanstveni hram.³¹

Službeni proglas objelodanjen je dan poslije spaljivanja crkve. On je glasio: »Kršćani ne smiju vršiti nikake službe niti postići bilo koje časti; imaju se mučiti, pripadali ma kojemu staležu ili bilo kojoj časti; njih može svatko tužiti, a oni nikoga – pak ni radi nanesene im nepravde, preljuba ili krađe; napokon lišavaju se slobode i prava glasovanja.«³² Jedan kršćanin u Nikomediji pode-rao je edikt i zbog toga bio živ spaljen. Laktancije smatra da je Galerije dao podmetnuti požar u carskoj palači kako bi mogao optužiti kršćane. Drugi požar uslijedio je nakon 15 dana. Galerije je napustio palaču, objašnjavajući da ne želi biti živ spaljen. Sve ovo unosilo je u cara sve veću sumnju i on poduzima sve oštrije mjere protiv kršćana. Njegova žena Priska i kćerka Valerija, koje su vjerojatno bile kršćanske simpatizerke, morale su birati ili smrt ili odreknuće od kršćanstva. Izabrale su ovo drugo.

Drugi i treći edikt naređivali su uhićenje svećenika i prisilu da žrtvuju poganskim bogovima. Euzebije je zapisao: »Bilo je mnogo crkvenih poglavara koji su hrabro prihvatili strašna mučenja dajući prizor velike, velike borbe. Bilo je i

³⁰ Usp. K. BAUS, *Nav. dj.*, str., 396.-433.

³¹ LAKTANCIJE, *Nav. dj.*, XII.-XIV. Edikt je objavljen u Nikomediji 24.02.303., ali je već stupio na snagu 23.02.303.

³² LAKTANCIJE, *Nav. dj.*, XIII. Prijevod teksta iz 1913. godine prilagođen je, radi boljeg razumijevanja, novijem hrvatskom jeziku.

drugih čija je duša obamrla zbog straha te su se iscrpili već kod prvog napada.«³³ Euzebij je piše da su se na udaru našli prvo dvorski službenici u Nikomediji i vojnici. Jedan carski službenik u Nikomediji doveden je javno pred cara.

»Zapovjedili su mu da žrtvuje. Budući da je on odbio, zapovjedili su da ga golog dignu i raskomadaju mu bičevima cijelo tijelo sve dok ne popusti [...] Unatoč tolikom trpljenju on nije popuštao pa su miješali ocat sa solju i izlivali po ranama gdje su se vidjele kosti. Prezreo je i te muke. Zatim su ga stavili na sredinu roštilja tako da je gorjelo njegovo tijelo kao meso koje se pripravlja za jelo, ali ne cijelo, odjedanput, nego malo - pomalo. Oni koji su ga držali na vatri nisu ga htjeli pustiti dok ne pristane izvršiti njihovu zapovijed. On je odbio zapovijed. Njegova je duša ostala pobjednica u tim mukama. Takvo je bilo mučeništvo jednog od carskih poslužitelja. Bio je dostojan imena kojeg je nosio. Zvao se Petar.«³⁴

Poslije požara u carskoj palači u Nikomediji sumnja je pala na kršćane. Biskup Nikomedije, Antim, zajedno je s drugima podnio mučeništvo, tako da su probodeni mačem ili bačeni u vatru. Kada su mučenici bili pokopani, morali su ih ponovno otkopati i baciti u more da ih kršćani ne bi častili, kako su oni vjerovali, kao bogove.³⁵ Smrtne kazne bile su različite: odsijecanje glave, pečenje na metalnoj stolici, bacanje zvijerima, leopardima, medvjedima, veprovima, bikovima, podbadani užarenim željezima.³⁶ Neki su opet umrli od gladi. Žene su bile potpuno gole obješene za jednu nogu. Pojedine su vezali na zategnute grane koje su otpuštali i tako trgali pojedine dijelove tijela.³⁷

Četvrti edikt, izdan u proljeće 304., naredio je svim kršćanima da žrtvuju. Mnogi su odbili i zbog toga podnijeli mučeništvo. U Egiptu je dnevno bilo smaknuto od 10 do 100 kršćana.

3.3.2. Progoni od 303. do 305. godine

Prije Dioklecijanove i Maksimijanove abdikacije, 1. svibnja 305., zahvaljujući političkoj stabilnosti Carstva, zakoni protiv kršćana mogli su se provoditi

³³Usp. EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Nav. dj.*, VIII, 3,1.

³⁴*Ondje*, VIII, 6,2-4.

³⁵Usp. *Ondje*, VIII, 6,6-8.

³⁶Usp. *Ondje*, VIII, 7,1.

³⁷Usp. *Ondje*, VIII, 8-9.

u cijelom Carstvu. Progoni nisu bili provođeni jednakim intenzitetom u svim provincijama. Progoni su započeli u Nikomediji i počeli su se malo - pomalo širiti po cijelom Istoku. Čini se da kršćani pod Galijevom kontrolom nisu bili žestoko progonjeni. Na području Ilirika u Sirmiumu su podnijeli mučeništvo biskup Irenej, đakon Dimitrije, laik Sinerot u Saloni, biskup Dujam i đakon Septimius, u Pettau današnjem Ptuju, biskup i teolog Viktorin.

Pod Dioklecijanovom kontrolom, u odnosu na druge provincije, broj mučenika bio je puno veći. Isto tako bio je velik broj i palih. Euzebije spominje Kapadociju, Mezopotamiju, Pont, ali ne spominje broj mučenika. U Frigiji su stanovnici cijeloga grada živi spaljeni.³⁸ U Siriji su bili brojni apostati. Biskup Laodiceje i neki vjernici su žrtvovali.³⁹ U Palestini su brojni biskupi osuđeni i mučeni, ali su bili pušteni bez da su žrtvovali. Tek 304. godine bilo je 3 mučenika u Gazi i 8 u Cezareji. U Egiptu je sam prefekt sa svojim pomoćnicima bio nazočan kod mučenja kako bi ih uvjerio da žrtvuju. Da je broj palih bio velik, možemo naslutiti po tome što je aleksandrijski biskup god. 306. dao tiskati obrednik pokore za one koji su se htjeli pomiriti s Crkvom.⁴⁰

U zapadnom dijelu Carstva, u Galiji i Britaniji, Konstancije se ograničio samo na rušenje crkava da ne pokaže protivljenje donesenim odredbama.⁴¹ U Španjolskoj spominjemo 18 mučenika, među kojima je i đakon Vinko. U Španjolskoj je bilo i palih. O njima je raspravljao i Koncil u Granadi. U Italiji nam *Passiones*, sa svojom sumnjivom autentičnošću, ne daje preciznu kronologiju. Mučeništvo su podnijeli Agneza, Sebastijan, Marko i Marcel. Papa Marcel je, kaže Euzebije dvosmisleno, »sklonjen od progona«. ⁴² Prvi edikt, koji govori o spaljivanju svetih knjiga, osobito se revno primjenjivao u Africi. Pale kršćane neće nazivati lapsima nego izdajnicima budući da su predali svete knjige.

3.3.3. Progoni od 306. do 311. godine

Nakon abdikacije Dioklecijana i Maksimijana, 1. svibnja 305., politički razvoj Zapada i Istoka počeo se bitno razlikovati. Za razliku od Zapada koji je postao politički nestabilan, Istok je imao političku stabilnost, što je značilo na-

³⁸ Usp. EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Nav. dj.*, VIII, 1,1; LAKTANCIJE, *Nav. dj.*, V.

³⁹ EUZEBIJE CEZAREJSKI, VIII, 32,22.

⁴⁰ *Ondje*, VIII, 10, 12-13.

⁴¹ LAKTANCIJE, *Nav. dj.*, XV.

⁴² Usp. EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Nav. dj.*, VII, 32,1

stavak progona. Galerije i Maksimijan Daja nastavili su sa svojim religioznim fanatizmom. Laktancije je opisao progone za vrijeme Galerija ovako:

»Da bi uništio kršćane, naredi da se najprije imaju dobro izmučiti, a zatim sažeći. Jadnike bi najprije svezali, zatim bi im tako dugo pod noge podmetali plamteću žeravu, dok im se ne bi tvrdo meso od tabana steglo i onda od kostiju ocijepilo. Sada bi k pojedinim udovima primicali goruće zublje i glavnje tako da si utaman tražio zdrava mjesta na izmučenom tijelu. Za ovih su im muka škropili lice vodom i mokrili usta, e da ne bi odmah s velike suhoće grla umrli. Što se najzad i događalo kada bi sila ognja iza dugoga vremena prodrila kroz kožu i meso i napokon doprla do utrobe. Na koncu bi im na napravljenoj lomači tjelesa sažgali. Kada bi ovo bilo dovršeno, sakupili bi kosti, smrvili ih, i zatim u rijeku ili u more bacili.«⁴³

Maksimijan Daja htio je reorganizirati poganski kult uzimajući kao model crkvenu organizaciju. U svakom gradu imenovan je svećenik, a »biskup« u svakoj provinciji.⁴⁴ God. 306. izdao je odredbe po kojima su svi stanovnici bili dužni žrtvovati. U Palestini, Feniciji i Egiptu neki su kršćani podnijeli mučeništvo, a veći dio je mučen i prognan na prisilni rad u rudnicima. Nakon kratkog predaha, god. 308., kada se Maksimijan Daja nadao biti imenovan carem, započeo je s novim progonima. Kršćanima na prisilnom radu položaj se pogoršao. Neki koji nisu mogli izdržati pooštrene mjere bili su osuđeni na smrt.

3.3.4. Završetak progona na Istoku

Galerije je 30. travnja 311. u Sardici izdao edikt o toleranciji.⁴⁵ Koji je razlog ove promjene?

1. Osobni razlozi. Galerije je teško obolio. Pet dana poslije edikta je umro.
2. Politički razlozi. Kršćani su pružali otpor, što je dovodilo do nutarnjih podjela u samom Carstvu.

⁴³LAKTANCIJE, *Nav. dj.*, XXI.

⁴⁴Usp. EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Nav. dj.*, VIII, 14, 9.

⁴⁵Usp. *Ondje*, VIII, 17, 1-11.

Galerijev edikt od prije 40 godina dopuštao je kult kršćanima, rekonstrukciju crkava, a pod uvjetom da poštuju utvrđeni red u Carstvu. U Ediktu od 311. godine otišlo se puno dalje. Car je molio kršćane da mole za cara i očuvanje cjelovitosti Carstva. Po prvi puta kršćanstvo je priznato kao dopuštena i korisna religija za Carstvo. Edikt je objavljen u ime 4 vladara: Galerija, Konstantina, Licinija i Maksimijana Daje. Na Zapadu su progoni najvećim dijelom prestali 306. godine. Na Istoku, Maksimijan Daja na svome teritoriju nije dao objaviti edikt. Od 311. godine nastavio je s represivnim mjerama. Kršćanima je zabranio odlazak na groblje, nastojeći ih udaljiti iz gradova. Protiv kršćana su davana lažna svjedočanstva.

Pobjedom nad Maksencijem, 28. listopada 312., Konstantin je postao jedini car na Zapadu. On je Maksimijanu Daji poslao Galerijev edikt. U strahu da ne dođe do rata ovaj je popustio. Maksimijan Daja umire 313., a Licinio postaje jedini car na Istoku. Tako su kršćani mogli prakticirati svoju vjeru na području cijelog Carstva. Točan broj žrtava tijekom progona ne može se utvrditi. Kao što smo vidjeli progoni su ovisili o prilikama i pojedinim regijama. Prema sačuvanim izvorima, progoni su negdje bili okrutni. Crkva je iz ovih progona izašla jača i čvršća.

Zaključak

Glavni razlog progona trebamo tražiti u radikalnoj opoziciji kršćanstva i poganstva. Rimsko Carstvo bilo je utemeljeno na pravnim normama i zato nije trpjelo povredu tih normi. Najgori progoni kršćana dogodili su za vrijeme »plemenitih« careva drugog i trećeg stoljeća, koji su htjeli carstvo iznutra i izvana obnoviti. Carstvo je imalo, dakle, razloge za progone, koji su, s njihova stajališta, bili pravno valjani. Po njima, kršćanstvo je postalo *religio illicita* (po zakonu zabranjeno). U sudskim procesima glavna optužba protiv kršćana glasila je: »Mržnja protiv ljudskoga roda«. Ova formula ostala je na snazi tijekom svih progona.

Progone smo podijelili u tri razdoblja. Ono najteže, treće razdoblje, trajalo je od 250. do 311. godine. Pred kraj trećega stoljeća broj kršćana je tako porastao da su negdje cijeli gradovi postajali kršćanski. Kršćanska misao sve je više zahvaćala obrazovane krugove. Taj prodor u antiknu kulturu nije mogao ostati bez reakcije. Kršćanstvo je prije Dioklecijanovih progona punih 40 godina imalo slobodu vjeroispovijedanja, kulta i naviještanja. Razdoblje snošljivost traja-

lo je dok nisu bila riješena ključna pitanja u Carstvu: obrana i reorganizacija. Carstvo je bilo politički stabilno i trebalo je riješiti goruće, religiozno pitanje. Kultovi s Istoka, Baal od Emese, Bog sunca iz Palmire, egipatski Sarapis i perzijski Mitra, prodrli su u latinski svijet, stvarajući sinkretizam koji je svakomu mogao ponešto dati. U takvoj je klimi, religiozne relativizacije, snagom svoga misijskog djelovanja, kršćanstvo našlo pogodno tlo pa ga nisu mogli iskorijeniti ni najkrvaviji, Dioklecijanovi, progoni.

PERSECUTIONS OF THE CHRISTIANS, IN PARTICULAR AT THE TIME OF DIOCLETIAN

Grgo Grbešić

*Catholic Faculty of Theology in Đakovo,
J. J. Strossmayer University of Osijek
Đakovo, Croatia*

Summary

The persecutions of the Christians occurred during three periods: the first was up to 100 AD, the second from 100 to 250 AD, the third from 250 to 311 AD. They were not continuous. At certain periods the Christians were allowed to build their churches and organize their religious schools. The reasons for the persecutions can be traced to: the hatred of the Jews against the Christians, the example of Nero, the exemplary life of Christians, the Christian secret concerning the Eucharist, the Christian missionary spirit, the loss of the material gain from the heathen priests and sorcerers due to their converting to Christianity, the envy of Stoics and philosophers. The most gruesome persecutions happened in the third period. Prior to the persecutions of Diocletian, Christianity made a breakthrough into the culture of the Antiquity by extending to the educated circles. The reaction was not slow in coming. After Diocletian had reorganized his empire, he set off for retribution against the Christians. From 303 to 304 AD four Edicts were issued. The accurate number of victims during the last persecution period cannot be established. In 313 AD the emperor Constantine granted the Christians freedom to practice their religious belief.

Key words: *persecutions, martyrdom, Christians, empire, edict.*